

Martin Heidegger en Johannes Bosboom: *Kunst als Waarheidsgebeuren*

Martin Heidegger (1889-1976)

Johannes Bosboom (1817-1891)

Essay

Inhoud:

- 1: Introductie: De kunstfilosofie van Martin Heidegger**
- 2: Van Goghs *boerenschoenen* als onthulling van ‘waarheid’**
- 3: Bosbooms kerkinterieur schilderijen als onthulling van ‘waarheid’**
- 4: Schilderij 1 Realistisch: *Kerkinterieur met grafmonument (1840-1845)***
- 5: Schilderij 2 Impressionistisch: *Grote Kerk van Hattem (1865-1870)***
- 6: Conclusie**
- 7: Afbeeldingen**

Literatuurlijst:

- Martin Heidegger, De oorsprong van het kunstwerk 1996
- Frank Vande Veire: De kunst in de moderne filosofie, Martin Heidegger 2002
- Johannes Bosboom, door G.H. Marius en W. Martin 1917
- Johannes Bosboom, korte schets van zijn ontwikkelingsgang door Mr. H.F.w. Jeltes 1916
- Johannes Bosboom, door Mr. M.F. Hennus Palet-serie reeks monografieën 1934
- Johannes Bosboom, Schilder van licht, schaduw en kleur, C.H.Dinkelaar, D.L.Kaatman 1999

Auteur: Arold PGA Verheijen

2025

1: Introductie: De kunstfilosofie van Martin Heidegger

Bevat kunst een diepere waarheid over ons bestaan? In dit essay onderzoeken we het antwoord op onder andere deze vraag aan de hand van Martin Heideggers (1889-1976) kunstfilosofie en passen we zijn denken toe op de kerkinterieur schilderijen van de Nederlandse schilder Johannes Bosboom (1817-1891). Heideggers invloedrijke essay *'De oorsprong van het kunstwerk'* (1935–1936) wordt hierbij als basis gebruikt. Dit essay is een filosofische verkenning van wat kunst is, en hoe een kunstwerk zijn **'waarheid'** onthult. Heidegger stelt dat kunst niet slechts esthetische objecten voortbrengt, maar ook een gebeurtenis is waarin waarheid zich openbaart; een proces van onverborgenheid, ook wel omschreven als Aletheia.

Heideggers essay is filosofisch en kent geen strak systematische structuur in traditionele zin; het gaat er Heidegger niet om het fenomeen "kunst" met begrippen te bepalen. Het essay gaat terug op lezingen die hij in de jaren dertig gaf en werd later opgenomen in de bundel *Holzwege* (1950). Hoewel de tekst niet formeel is ingedeeld, laat zij zich inhoudelijk wel opdelen in vier thematische delen die elkaar logisch opvolgen. Deze delen vormen fasen in Heideggers filosofische verkenning van kunst:

- 1: *De vraag naar de oorsprong van het kunstwerk*
- 2: *Het ding en het werk*
- 3: *Het werk en de waarheid*
- 4: *De waarheid en de kunst*

Wij beperken ons in dit essay vooral tot deel 3: *Het werk en de waarheid*, wat eigenlijk het hart van Heideggers essay *'De oorsprong van het kunstwerk'* is. Hier werkt Heidegger namelijk zijn centrale idee uit dat kunst een plaats is waar **waarheid gebeurt** (*aletheia*). Eerst gaan we in op de context en de centrale begrippen van Heideggers denken, **Wereld** en **Aarde**, om vervolgens te analyseren hoe hij de 'strijd' tussen 'wereld' en 'aarde' gebruikt om tot de 'waarheid' van het kunstwerk te komen. Daarna concretiseren we dit via enkele schilderijen van Johannes Bosboom.

Heideggers visie op kunst wijkt af van zowel de klassieke mimesis-opvatting van de filosofen Plato en Aristoteles, waarin kunst wordt opgevat als nabootsing van de werkelijkheid, als het expressivisme uit de late 19^e en vroeg 20^e eeuw, waarin kunst wordt gezien als uitdrukking van emoties of innerlijke ervaring. (bijvoorbeeld bij belangrijke kunstenaars als Edvard Munch en Egon Schiele). Kunstenaars die mimesis vertegenwoordigen zijn bijvoorbeeld de oude meesters Leonardo da Vinci en Michelangelo. Zij streefden naar een zo getrouw mogelijke weergave van de werkelijkheid in hun schilderijen. Heidegger vond echter dat kunst niet louter esthetisch begrepen moet worden als zijnde mimesis of expressie. Hij verzette zich dus tegen de traditionele esthetiek die kunst reduceert tot schoonheid of andere subjectieve ervaringen.

Heidegger stelt in zijn essay dat een kunstwerk niet slechts een object is om naar te kijken, maar een gebeurtenis waarin waarheid aan het licht komt. Kunst geeft ons de mogelijkheid om een *wereld* te ontdekken die niet direct in het kunstwerk afgebeeld is. *Kunst laat ons dus iets zien over de manier waarop we bestaan in de wereld.*

Maar wat bedoelt Heidegger met 'waarheid'? Volgens de Van Dale is waarheid; overeenstemming van woorden met feiten, of de werkelijkheid. Heidegger gaat echter dieper. Voor hem is 'waarheid' niet alleen een eigenschap van uitspraken, maar vooral ook een proces of gebeuren waarin iets uit zijn verborgenheid treedt. Kunst onthult aspecten van de werkelijkheid die anders verborgen zouden blijven. Dit proces noemt hij Aletheia (Grieks voor

‘onverborgenheid’) Bij Heidegger is het kunstwerk een object waarin waarheid verborgen ligt: in een kunstwerk openbaart zich een ‘wereld’. Niet door het kunstwerk alleen te beschouwen als een mooi object-, nee, het kunstwerk brengt daadwerkelijk ‘iets’ aan het licht.

Bijvoorbeeld: een schilderij van een kerkinterieur onthult niet alleen een gebouw, maar geeft ook toegang tot een scala van belevingen, emoties en interpretaties als ruimte, licht, geschiedenis, religieuze wereld en menselijke aanwezigheid. Het schilderij laat waarheid gebeuren niet alleen als informatie, maar ook als een ervaring. Dit betekent ook dat kunstwerken niet statisch in hun betekenis zijn, maar voortdurend opnieuw geïnterpreteerd kunnen worden binnen een bepaald (cultureel) tijdsframe.¹ En het betekent ook dat er nog verschillende waarheden verborgen liggen in een kunstwerk, te wachten op onthulling (Aletheia).

¹ *“Heidegger stelt dat kunstwerken nooit volledig in hun oorspronkelijkheid kunnen worden ervaren, omdat elke interpretatie plaatsvindt vanuit een ander tijdsbeeld. De vraag is dan ook: met welke blik kijkt de toeschouwer? Is hij bekend met kerk- of kunstgeschiedenis, of benadert hij het werk met een ‘blanco’ blik? In de tijd van Bosboom was de kerk namelijk niet enkel een religieus centrum, maar ook representant van een machtig instituut met invloed op gemeentelijk, nationaal en internationaal niveau”.*

Wereld (Welt)

De term ‘wereld’ verwijst bij Heidegger niet naar de fysieke planeet of het universum, maar naar het geheel van relaties, waarden, normen, doelen en betekenissen waarin mensen opereren. Het is de open ruimte van menselijke interpretatie: een netwerk van cultuur, religie, taal, kunst en sociale praktijken. Heideggers wereld is dus geen object, maar een betekenisstructuur waarin dingen voor mensen betekenis krijgen. ‘Wereld’ is niet iets dat passief wordt waargenomen, maar actief wordt gevormd door menselijke ervaring en interpretatie. Het is het proces van betekenisgeving aan de ‘aarde’. Denk bijvoorbeeld aan een kerkgebouw. De beelden, schilderijen, graftombes en architectuur verwijzen naar een christelijke wereld van geloof, ritueel en zingeving. Dit is niet slechts een verzameling van stenen en hout-, maar zeker ook een plek waar een religieuze wereld verschijnt met rituelen, geloof, gemeenschap en symboliek.

Als we de term ‘Wereld’ toepassen op de kerkinterieurs van Bosboom, zien we dat de objecten als preekstoelen, schilderijen en graftombes samen met de aanwezige mensen deze ruimte tot leven brengen. Deze mensen zijn geen toevallige passanten, maar deelnemers aan een gedeelde culturele en religieuze werkelijkheid.

Aarde (Erde)

Bij Heidegger verwijst ‘aarde’ naar datgene wat zich altijd deels onttrekt aan menselijke betekenisgeving. In zijn essay: *De oorsprong van het kunstwerk* speelt dit begrip een centrale en complexe rol. Zo gebruikt Heidegger ‘aarde’ niet in de alledaagse betekenis van “grond” of “planeet”, maar als een filosofisch concept dat tegenover ‘wereld’ staat.

‘Aarde’ omvat onder andere de materiële kant van het kunstwerk (verf, pigment, hout, doek), het ondoorgrondelijke, het stille fundament dat zich niet laat reduceren tot betekenis. Maar het gaat bij dit begrip om méér dan enkel het materiële: het is ook een filosofisch principe van het ondoorgrondelijke. Het is datgene wat zich niet volledig laat onthullen of doorzien; er blijft altijd iets verborgen, iets dat ontoegankelijk is voor totale kennis of volledige transparantie. Zonder ‘aarde’ kan ‘wereld’ van het kunstwerk niet bestaan, maar ‘aarde’ laat zich ook nooit volledig onderwerpen aan de ‘wereld’.

Als we de term 'aarde' toepassen op de kerkinterieurs van Bosboom, zien we dat dit verschijnt in de stoffelijkheid van het licht, de pigmenten en de massieve aanwezigheid van stenen, zuilen en andere architectuur van het kerkinterieur. Ze zijn zwijgend en ondoorgroendelijk. Terwijl 'wereld' de religieuze en historische betekenissen van het kerkinterieur ontsluit, blijft 'aarde' voelbaar aanwezig als materie die zich telkens onttrekt aan volledige interpretatie.

De strijd tussen 'wereld' en 'aarde'.

Heidegger beschouwt kunst dus als een fundamentele manier waarop waarheid aan het licht komt. Kunst is niet louter expressie of esthetisch genot, maar een gebeurtenis waarin waarheid zich openbaart. Deze openbaring ontstaat uit de dynamiek tussen *wereld* — het geheel van culturele betekenissen — en *aarde* — het materiële, ondoorgroendelijke fundament van de dingen. Deze verhouding is geen conflict of botsing, maar een creatieve spanning. In een goed kunstwerk wordt volgens Heidegger zichtbaar hoe betekenis 'wereld' oplicht uit het materiële 'aarde', zonder dat het materiële volledig wordt opgeheven of verklaard. 'Aarde' blijft zich deels onttrekken, terwijl 'wereld' zich toont. In deze spanning tussen onthulling en verborgenheid ontstaat waarheid.

Bijvoorbeeld: de verfstructuur van de olieverf en de pigmenten in een schilderij laten zowel de materie 'aarde' zien als een betekenisvolle voorstelling van bijvoorbeeld een kerkinterieur 'wereld'.

Toegepast op Bosboom: het spel van licht en schaduw in een kerkinterieur van Bosboom, en de textuur van steen en hout, zijn voelbaar aanwezig. 'Aarde' is aanwezig in het materiaal, terwijl 'wereld' zich opent als een religieuze beleving, stilte, spiritualiteit en traditie.

2: Van Goghs schilderij *Boerenschoenen* als onthulling van 'waarheid': (zie afbeelding 1)

Om het bovenstaande duidelijk te maken, geeft Heidegger als voorbeeld een schilderij van Van Gogh waarop boerenschoenen te zien zijn. Vincent van Gogh (1853 - 1890), schilderde eind 1886 deze afgedragen boerenschoenen omdat er leven in zat volgens hem. (zie afbeelding 1) Heidegger beschouwt Van Goghs schilderij van de boerenschoenen niet als een loutere representatie van objecten, maar ook als een vertoning van de *wereld* waarin de boerin leeft. Hij onderzoekt hoe het schilderij op ons werkt, wat het met ons doet.

Hij schrijft:

"Wat is er te zien op dit schilderij? Een paar boeren-schoenen, en verder niets. Toch openbaart zich in het werk het wezen van het paar schoenen. In het werk zijn de schoenen aanwezig, rustend in zichzelf. Door het schilderij spreekt het bestaan van de boerin: haar moeizame tred, de zwaarte van haar werk, de vochtige aarde, het veld waarover een gure wind waait, de wereld waarin zij leeft."

Maar waarom gebruikt Heidegger een kunstwerk om deze 'strijd' tussen 'aarde' en 'wereld' uit te leggen? Volgens hem komt de strijd tussen 'wereld' en 'aarde' juist in kunst het duidelijkst naar voren, namelijk: wanneer een object niet als gebruiksvoorwerp wordt benaderd, maar enkel wordt aanschouwd, verliest het zijn praktische functie en trekt zich als het ware terug uit onze wereld.

Tegelijkertijd blijft het niet volledig verborgen, zoals 'aarde' dat doet. 'Aarde' is het leer, de stof, de slijtage van de schoenen: het materiële, het verborgene. 'Wereld' is het leven van de boerin, haar werk, haar verbondenheid met het land: het betekenisvolle. In die tussenruimte, waarin we

het schilderij noch volledig begrijpen noch volledig negeren, ervaren we iets fundamenteels. Heidegger noemt dit de ervaring van het “tussen ‘wereld’ en ‘aarde’ staan”, het moment waarop de waarheid van het schilderij zich openbaart. Volgens hem brengt het schilderij *Boerenschoenen* van Van Gogh die ervaring bijzonder krachtig over.

3: Bosbooms kerkinterieur schilderijen als onthulling van ‘waarheid’.

De kerkinterieurs van Johannes Bosboom geven op indringende wijze gestalte aan Heideggers begrip van waarheid als *onverborgenheid* (*Aletheia*). Hier ervaart de toeschouwer niet slechts een kerkinterieur als architectonisch object, maar scheppen de kerkinterieurs een ervaringsruimte waarin licht, schaduw, stilte en religieuze objecten samenkomen. Deze schilderijen zijn dan ook geen loutere weergaven van kerkinterieurs, opgebouwd uit aardse materie zoals steen, hout en pleisterwerk. In het spanningsveld tussen *wereld* en *aarde* wordt de toeschouwer deelgenoot van een gebeurtenis waarin *waarheid* zich opent: niet als objectieve kennis, maar als een stille, voelbare waarheid waarin de grondstemming van het bestaan zelf — vergankelijkheid, stilte, licht en mysterie — zich op eigen wijze toont.

Maar hoe beschrijf je een schilderij dat ‘waarheid’ onthult? Volgens Heidegger zijn het kunstwerk en de kunstenaar onlosmakelijk met elkaar verbonden: de schilder is de oorsprong van het schilderij, en het schilderij is op zijn beurt de oorsprong van de schilder. Een schilderij is een *ding* — het bestaat uit materiaal: doek, papier of paneel, met verf en pigment, vaak omlijst door een kader dat het werk afbakent. Dit materiële aspect is volgens Heidegger de ‘aarde’ van het kunstwerk. Daartegenover staat ‘wereld’: de symboliek en betekenis van het afgebeelde — in dit geval het kerkinterieur.

Om deze spanning tussen ‘wereld’ en ‘aarde’ concreet te maken, analyseren we twee kerkinterieur schilderijen van Bosboom als voorbeeld, afkomstig uit verschillende fasen van zijn artistieke ontwikkeling. Het eerste werk is realistisch van aard (afbeelding 2), het tweede impressionistisch (afbeelding 3). Er ligt ongeveer 25 jaar tussen beide werken.

Wat Bosboom precies dacht bij het maken van deze schilderijen weten we niet. Wel weten we dat hij steeds opnieuw probeerde de *sfeer* van het kerkinterieur voelbaar te maken. Wie beide schilderijen aandachtig bekijkt, merkt dat elk werk een geheel eigen sfeer oproept. In de loop van 25 jaar is Bosbooms visie op het kerkinterieur dus duidelijk veranderd — en daarmee ook de wijze waarop hij de spanning tussen *wereld* en *aarde* in beeld wilde brengen.

Deze ontwikkeling in Bosbooms schilderijstijl weerspiegelt niet alleen zijn persoonlijke groei als kunstenaar, maar ook bredere veranderingen binnen de schilderkunst van de 19e eeuw. Grofweg kan deze eeuw in twee helften worden verdeeld: de periode van 1800 tot 1850 en de periode van 1850 tot 1900. De eerste wordt gekenmerkt door een realistische benadering, waarin nauwkeurige weergave van de zichtbare werkelijkheid centraal staat. In de tweede helft van de eeuw, zien we een verschuiving naar het impressionisme, waarin de nadruk ligt op licht, sfeer en de subjectieve ervaring van het moment.

Bosbooms vroege werk (eerste periode) sluit dus aan bij de realistische traditie, met aandacht voor architectonische precisie en detail. Zijn latere werk (tweede periode) daarentegen ademt de geest van het impressionisme, waarbij het spel van licht en schaduw, de suggestie van ruimte en de sfeer van het moment belangrijker worden dan exacte weergave.

Deze ontwikkeling maakt zijn oeuvre bijzonder geschikt om Heideggers ideeën over de spanning tussen ‘wereld’ en ‘aarde’ te illustreren — een spanning die in zijn latere werk voelbaarder

wordt, juist doordat het materiële en het betekenisvolle elkaar niet oplossen, maar in evenwicht houden.

Net zoals Heidegger in Van Goghs schilderij van de boerenlaarzen een waarheidsgebeuren ziet, beschouwt hij elk kunstwerk als een onthulling van waarheid, en dus ook de schilderijen van Bosboom. Een kunstwerk ontsluit volgens hem een '*wereld*' - het geheel van culturele betekenissen-, en toont tegelijkertijd '*aarde*' – het materiële, het ondoorgrondelijke. In elk kunstwerk voltrekt zich een strijd tussen '*wereld*' en '*aarde*', en juist die spanning maakt het kunstwerk tot een plek waar waarheid aan het licht komt. Aan de hand van Heideggers beschouwing van Van Goghs boerenschoenen, zullen we twee kerkinterieurs van Johannes Bosboom analyseren: één is geschilderd in realistische stijl, en de ander is meer impressionistisch van aard.

4: Schilderij 1 Realistisch: (zie afbeelding 2)

Dit schilderij van Johannes Bosboom is een kerkinterieur en is vervaardigd in de periode tussen 1840-1845. Het is een rijk gedetailleerd kerkinterieur met duidelijke figuratie en een prominente graftombe, en drukker, kleurrijker en realistischer dan het tweede impressionistische schilderij. Het is geschilderd met olieverf op een houten paneel en is 20 bij 15 centimeter groot.

Wereld

- De '*wereld*' die hier wordt ontsloten is die van het sacrale, rituele en sociale leven binnen een geloofsgemeenschap.
- De figuren: er staan 5 figuren op het schilderij. Ten eerste de man en vrouw die samen lopen. Ten tweede de andere man op de voorgrond, met een rode cape met pofbroek en een hoofddeksel in zijn linkerhand. Ten derde zie je verder naar achteren een man met een rood hoofddeksel, op de grond, tegen de pilaar aan zitten. Tot slot staat helemaal achteraan nog een man met een dikke buik en een cape richting het licht te kijken dat van rechts door de voor een deel zichtbare hoge ramen binnenkomt. Al deze figuren zijn rijkelijk aangekleed in zeventiende-eeuwse kledingstijl. Bosboom gebruikte vaak zeventiende-eeuwse kleding in zijn kerkinterieurs om de 'juiste' sfeer aan te raken. Hij suggereert hiermee een dagelijks leven binnen het heilige: mensen bewegen zich vrij in een ruimte die tegelijk verheven en alledaags is. Het zijn geen toevallige passanten, maar deelnemers aan een culturele en religieuze wereld.
- De graftombe met de beeldengroep en de schilderijen aan de muur verwijzen naar een '*wereld*' van verhalen, heiligen, en religieuze symboliek – een '*wereld*' waarin het goddelijke via kunst en architectuur wordt bemiddeld. Deze rijk gedecoreerde graftombe met de beelden voor het koorhek is er om de overledene te eren en hem deel te laten blijven uitmaken van de gemeenschap, zelfs na zijn dood. Doordat hij in de kerk is begraven, blijft hij verbonden met de kerkelijke rituelen en gebeden, wat werd gezien als gunstig voor zijn zielenheil.
- De architectuur zelf – met haar zuilen, gewelven en ornamenten – belichaamt een wereldbeeld waarin orde, schoonheid en transcendentie centraal staan.

Aarde

- De ‘aarde’ toont zich in de materialiteit van het gebouw: de stenen pilaren en hun spitsbogen, de stenen vloer, het hout van het koorhek, het marmer van de beelden op de graftombe en de schaduwpartijen. De penseelstreken van de verf zijn strak en glad.
- De graftombe, hoe rijk gedecoreerd ook, blijft van stille steen gemaakt, maar roept toch vragen op over leven en dood. De beelden op de graftombe zijn tastbaar, zwaar en stoffelijk. Ze verwijzen naar iets, maar blijven ook zichzelf: het is materie die zich niet volledig laat reduceren tot betekenis.
- Het koorhek, dat tussen het koor en het schip van de kerk is geplaatst, en achter de graftombe staat, is gemaakt van gedetailleerd houtsnijwerk.
- De lichtinval is typisch voor een Gotische kerk. Grote ramen zorgen voor veel lichtinval, wat een hemelse sfeer creëert. Deze sfeer zorgt voor een verbinding met God en de hemel. Ook de marmer witte hoge pilaren en spitse bogen symboliseren de verbinding met het goddelijke en de wens om dichterbij de hemel te komen.

De strijd tussen wereld en aarde

- De ‘wereld’ van het geloof en de gemeenschap probeert zich te openen via de kunst, de architectuur en de menselijke aanwezigheid.
- Tegelijkertijd blijft de ‘aarde’ zich verzetten: de materie blijft aanwezig als iets dat zich niet volledig laat ontsluiten – beeld blijft beeld, steen blijft steen.
- Deze spanning maakt het schilderij tot een plek waar waarheid zich aandient: niet als iets dat vaststaat, maar als een dynamisch gebeuren.
- Dit schilderij laat zich lezen als een Heideggeriaans kunstwerk: *het is geen illustratie, maar een open plek waar ‘waarheid’ zich toont*. De wereld die hier wordt ontsloten, is niet alleen religieus, maar ook maatschappelijk en historisch: een wereld van burgerlijke stand, herinnering, religieuze kunst en gemeenschap. Heidegger zou zeggen: dit schilderij onthult een wereld van ‘zijn’ waarin mensen zich bewegen – een wereld van traditie, herinnering-, en betekenisvolle orde.

5: Schilderij 2 Impressionistisch: (zie afbeelding 3)

Dit schilderij van Johannes Bosboom is een kerkinterieur van de Grote Kerk in Hattem en is vervaardigd in de periode tussen 1865-1870. Het is stiller, intiemer en misschien juist daarom des te indringender dan het eerste realistische schilderij. Bij dit schilderij word je als kijker opgenomen in een ervaring die niet alleen visueel, maar ook existentieel is. Het aanwezige licht verlicht én verbergt. Het schilderij is gemaakt met olieverf op een houten paneel en is 19 bij 15 centimeter groot.

Wereld

- De ‘wereld’ die hier ontsloten wordt, is de wereld van het mysterie van de Christelijke spiritualiteit, de stilte van de eredienst en de contemplatie in de ingetogenheid van de ruimte. De figuren op dit schilderij zijn minder gedetailleerd en meer impressionistisch geschilderd dan op het realistische schilderij.
- Dit schilderij opent een ‘wereld’ van spiritualiteit en contemplatie en toont een Gotisch kerkinterieur met hoge gewelfde bogen en massieve zuilen, uitgevoerd in zachte aardetinten en lichte kleuren die het licht vangen. Het daglicht valt door hoge ramen naar binnen en verlicht delen van de vloer en een centrale zuil. In het midden zien we een preekstoel in donker hout, gedeeltelijk in de schaduw, maar met enkele lichtaccenten die het reliëf

benadrukken. Hierboven hangt een klankbord aan touwen, typerend voor protestantse kerken.

- De figuren: linksvoor in de compositie staan twee figuren: een volwassen man met hoed, en een meisje, vermoedelijk beide bezoekers of kerkgangers, die in gesprek lijken te zijn of samen stil staan. Rechts in de schaduw komt een derde figuur aanlopen, wat de diepte en sereniteit van de ruimte versterkt.
- Op de vloer staan een stoel en een bankje met daarop enkele boeken, wat bijdraagt aan het gevoel van dagelijkse menselijke aanwezigheid in deze heilige omgeving. Het is een *wereld* die zich niet opdringt, maar zich aandient als licht, ruimte en stilte.

Aarde

- ‘Aarde’ toont zich ook hier in de materialiteit van het gebouw: de grote stenen pilaren met ruw pleisterwerk, de schaduwrijke hoeken, de gesloten houten preekstoel, de stoel, het bankje met de boeken erop en het bord dat aan de pilaar hangt. De losse toets van de penseelstreken geeft een veranderlijke indruk van licht en kleur. De lichtinval en de donkere hoeken versterken het gevoel van iets dat zich deels onttrekt aan begrip: het mysterie blijft aanwezig.
- De materialen van de architectuur – steen, hout en marmer – zijn voelbaar. En hoewel zij een betekenisvolle ‘wereld’ helpen opbouwen, blijven ze ook eigenzinnig en stoffelijk. De preekstoel is een plaats van betekenis, maar ook gewoon een massief object dat schaduw werpt. De boeken staan op het bankje, maar hun inhoud blijft gesloten.

De strijd tussen ‘Wereld’ en ‘Aarde’

- In dit schilderij speelt zich een subtiele maar krachtige strijd af tussen ‘wereld’ als betekenisgeving verband en ‘aarde’ als materiële weerstand.
- De ruimte is ontworpen om mensen dichterbij het goddelijke te brengen, om een geestelijke wereld op te roepen. Licht speelt een centrale rol in dit streven: het valt binnen, raakt oppervlakken en legt verbindingen. Maar tegelijkertijd blijft veel verborgen: de preekstoel is slechts gedeeltelijk zichtbaar, de figuren zijn klein en anoniem en delen van de ruimte zoals de pilaren en de muren, zijn in schaduw gehuld.
- Juist die spanning – tussen wat onthuld wordt en wat verhuld blijft – is volgens Heidegger de plek waar waarheid gebeurt. Het schilderij presenteert geen stellig beeld van het goddelijke, maar opent een ruimte waarin de mens kan ervaren dat er iets is dat zich aan hem toont én tegelijk onttrekt. De preekstoel zendt ‘Het Woord’ uit, maar in het schilderij blijft het stil. Het licht onthult de zuilen, maar de schaduw verbergt wat achter hen ligt. ‘Wereld’ probeert betekenis te geven, maar ‘aarde’ zwijgt: en daarin ligt de diepte van deze strijd.
- In dit schilderij opent Johannes Bosboom een ingetogen wereld van contemplatie en spiritualiteit. De figuren zijn impressionistisch weergegeven, en suggereren geen ceremonie, maar een stille aanwezigheid. De Gotische architectuur, het licht dat door hoge ramen op de stenen vloer valt, en de centraal geplaatste preekstoel, verwijzen naar een religieuze wereld waarin stilte en bezinning de boventoon voeren.

6: Conclusie

De ontmoeting tussen Martin Heideggers kunstfilosofie en de kerkinterieurs van Johannes Bosboom laat zien hoe kunst meer is dan enkel representatie of expressie. De kerkinterieurs van Bosboom zijn niet alleen illustraties van religieuze ruimtes, maar ook open plekken waarin de spanning tussen ‘wereld’ en ‘aarde’ voelbaar wordt: de spanning tussen betekenis en materie, tussen het zegbare en het zwijgende.

Centraal in Heideggers denken staat dan ook de spanningsverhouding tussen de twee fundamentele aspecten van het kunstwerk **wereld** en **aarde**. ‘Wereld’ is het geheel van betekenissen, symboliek, rituelen en culturele kaders waarin mensen leven. ‘Aarde’ daarentegen verwijst naar het materiële, ondoorgrondelijke en zwijgende fundament van het kunstwerk: de verf, het doek, het hout, het licht. Heidegger stelt dat juist in de dynamiek tussen deze twee polen ‘waarheid’ aan het licht komt. Niet als vastliggende kennis, maar als een gebeuren: als een gebeurtenis waarin ‘waarheid’ zich openbaart (*Aletheia*).

Wanneer we Heideggers filosofie toepassen op de schilderijen van Johannes Bosboom, wordt duidelijk dat zijn kerkinterieurs meer zijn dan religieuze voorstellingen. Ze zijn plekken van onthulling. In zijn vroege, realistische werk toont Bosboom de kerk als een maatschappelijk en religieus centrum, vol menselijke activiteit, architectonische precisie en historische verwijzingen. Hier wordt ‘wereld’ zichtbaar: in de rituelen, de symboliek en de gemeenschap die zich verzamelt rond het heilige. Maar ook ‘aarde’ spreekt: in de massieve pilaren, het stille marmer van graftombe, de ruwe textuur van het hout en de zwaarte van de materie die zich niet laat reduceren tot betekenis.

In zijn latere, impressionistische werk komt die spanning nog sterker naar voren. De menselijke figuren vervagen en de vormen lossen deels op in licht en atmosfeer. Wat overblijft is een ruimte die zich aandient in stilte en contemplatie. ‘Wereld’ wordt subtieler, ingetogener en minder eenduidig, terwijl ‘aarde’ nadrukkelijker naar voren komt door de ‘lossere’ penseelstreken die zorgen voor het mysterie van lichtval, schaduw, ruimte en stilte. Dit schilderij van de kerk in Hattem is geen illustratie meer van het religieuze leven, maar van meditatieve open plekken waarin de kijker iets kan ervaren dat voorbijgaat aan het zichtbare. De preekstoel is niet alleen een object, maar ook een plek van verwachting. Het licht onthult én verbergt tegelijk. ‘Waarheid’ openbaart zich als mogelijkheid, als een gebeurtenis zonder absolute uitleg.

Heidegger leert ons dus dat kunst niet uitlegbaar hoeft te zijn om waar te zijn. ‘Waarheid’ die zich in kunst openbaart is geen feitelijke waarheid, maar een existentiële waarheid die zich aandient in stilte, licht, ruimte en materie. In de kerkinterieurs van Bosboom wordt deze ‘waarheid’ niet uitgesproken, maar gesuggereerd. En juist daarin schuilt hun kracht.

De conclusie is dat Bosbooms werk, net als het door Heidegger besproken schilderij van Van Goghs boerenlaarzen, functioneert als een *waarheidsgebeuren*. Zijn kerkinterieurs zijn geen illustraties van religieuze gebouwen, maar van poëtische ruimten waarin ‘wereld’ en ‘aarde’ elkaar ontmoeten — en waarin de beschouwer deelgenoot wordt van een existentiële openbaring.

Waar kunst vaak wordt beoordeeld op originaliteit, marktwaarde of politieke boodschap, herinnert deze benadering ons er juist aan dat kunst ook een plek van bezinning kan zijn. Een plek waar ‘wereld’ zich opent, en ‘aarde’ blijft spreken — zonder woorden.

7: Afbeeldingen

Afbeelding 1: *Vincent van Goghs, Boerenschoenen (1886)*

Afbeelding 2: *Johannes Bosboom, Kerkinterieur met grafmonument (1840-1845)*

Afbeelding 3: *Johannes Bosboom, Grote Kerk van Hattem (1865-1870)*

Digitale versie: <https://www.johannesbosboom.nl/essay/>